

Лебединськими стежками Кобзаря

Варенушному Архимайстрови А. М. Залеському на пам'ять 6 червня 1859 року на х. Нови Т. Шевченко.

Так увічнив пам'ятним підписом на офорті «Приятелі» своє перебування на Лебединщині, зокрема на хуторі Нови (зараз Старонови), що біля села Ворожба над чарівним тихоплинним Пслом, куди привезли на тимчасовий відпочинок з вічно сирого Петербурга художника-академіка й відомого на всю Україну автора знаменитого «Кобзаря».

Другий документ — теж напис на офорті «Вечір в Альбоно поблизу Рима»: Наталии Апександровне Хрущовой на память 8 июня 1859 Т. Шевченко. Ще раз підтверджують місце і час перебування поета-художника в маєтку Хрущових, який знаходиться й зараз там же у Лихвині. А ось і третій документ уродженця нашого краю і товариша Кобзаря Федора Матвійовича Лазаревського від 3-го червня із міста Орла своїй матері Афанасії Олексіївні в село Гирівку (тепер Шевченкове Конотопського району) «до мене завітав Шевченко з Хрущовим, котрий з Лебедина, знайомий Марії Тимофіївни Невроди; Я. Т. Неврода — родичка братів Залеських). В кінці серпня Шевченко обіцяв заїхати до Вас... Миша (брат Лазаревського) передав мені через Шевченка книги, що опрацьовував Круг». Думаю, що досить наводити точні факти й приклади усім скептикам, які сумніваються у приїзді Лихвина Шевченка (є і такі!), а також це буде обхідним опертям екскурсоводу місцевого Лебеденського музею, щоб не вводила в оману радіослухачів області своїм недолугим міфотворчим інтерв'ю відносно прогулянки Шевченка вулицею Кобижчою в Лебедині, назва якої ніби пішла від кобзи. Ще й зараз передмістя Полтави, яке колись було окремим селом, називається Кобижчою. Тепер відомо, звідки ростуть ноги. Це такий собі маленький ліричний відступ відносно професійності працівників музею. А от чому, коли, звідки й з ким їхав на слобожанську Сумщину поет, і хто були його знайомі, які запросили Шевченка, і з якою метою — цікаво. Відомо, що Тарас Шевченко був відомим у культурному колі петербурзької інтелігенції, а тому про нього уже міг знайти й чути, а може вже й познайомився через своїх знайомих (а воно так і було!) сам власник лихвинського маєтку поміщик Хрущов Дмитро Олександрович (1928 — 1873), член Харківського губернського комітету «по влаштуванню селянського стану» — що був у столиці з нагоди підготовки селянської реформи. Як громадський діяч, він був знайомий з передовою ліберальною інтелігенцією.

Корені ж роду Хрущових йдуть від давнього козацького дерева, родоначальником якого був козак Хрущ (без усяких -ов) Іван Іванович, записаний у козацькому реєстрі 1493 року. Потім відомий уже козацький

начальник (отаман) Хрущ(ов) Єрема (Ярема) Назарович — останній воєвода 18 століття, від якого, мов ті хрущі, пішли різні на московський лад (який

«безжалісно полічив українські прізвища» — М. С. Грушевський) Хрущови, які мали маєтності на Слобожанщині. Мабуть, з того козацького кореня Хрущів пішло прізвище відомого партійно-радянського діяча Микити Сергійовича, який генетично любив ходити в українській вишиванці та в солом'яному брилі на своїй лисій голові. Одним словом, рід Хрущів-Хрущових відомий серед української козацької шляхти. І тому, дізнавшись про те, що Шевченко збирається їхати на Україну, Хрущов, нарешті, зможе виконати наказ своєї коханої дружини — запросити його в гості, ніби посмакувати на лоні чудової природи й чарівного Псла — ріки традиційного козацького кулешу, якого лебединці називають просто кашею.

Ось чому Шевченко і прийняв пропозицію саме лихвинського ліберального поміщика поїхати з ним на Україну, а не з ким-небудь іншим, бо поет вельми переймався прискоренням царського маніфесту про звільнення селян із кріпацької неволі. Спілкування з цим паном Тарасу Григоровичу було вкрай корисним, потрібним і необхідним, бо його рідні все ще залишалися в кріпацтві.

Тарасові Григоровичу було не все рівно, з ким їхати, а тому він дав згоду зробити деякий гак у своїй подорожі на Україну разом з іншим супутником — генералом Криловим, який їхав до Тули. Виїхали поїздом у вагоні першого класу з туманного Петербурга на Москву, а звідти через Орел (де зустрівся з відомим вже Лазаревським) Курськ — Суджу на перекладних, тобто міняючи коней на кожній поштовій станції, добралися нарешті до України. Першим селом, яке зустріло Кобзаря на Україні в Сумській області була Юнаківка, а потім пішли Хотінь, Стецьківка та місто Суми. Поміняли коней на поштовій станції, що була поблизу Іллінської церкви, зупинились на короткий відпочинок, бо дорога тоді була далека і важка. Містечко Суми — колись центр Сумського слобідського козацького полку та Управління козацьких полків Слобожанщини здалося поету досить ошатним, тихим, хоч і провінційним містечком на березі Псла та його приток — Суми й Сумки. Колись козацьких жителів реорганізували в гусарський полк, який і вступив у війну з Наполеоном та брав участь майже в усіх війнах Росії. Все це знав Шевченко, як і те, що в Сумах була ставка царя Петра I під час підготовки до Полтавської битви, коли «Сулу в Ромні загатила тільки старшинами козацькими, а такими просто козаками», а сам цар за своїм звичаєм з «птенцями гнезда Петрова с обильным возлиянием» в Сумах святкував новий 1709 рік. Перебуваючи в Сумах та Лебедині Петро і Меншиков вдавались до бенкетів і надмірностей, про які документально фіксує Головіну своєму похідному щоденнику: «Кушали все у светлейшого князя (Меншикова) и сидели до самого вечера, а в вечеру его царское величество и господа генералы все славили у господина генерала лейтенанта Брюса и сидели с час,

потом в Сумах был пален фейверк на щиту и ракеты палили. Разъехались до полу ночи за 3 часа». Наступного дня «фельдмаршал Шереметьев светлейший князь и прочие господа генералы были у обедни в церкви и кушали и славили у его царского величества и в квартире полковника сумского, потом у господина адмирала Апраксина, разъехались в 8 часов ночи» (Архів в СПБ ИИ РАН. Кол. 226. Оп. I №6. Л. 12).

Пив – веселився та прославляв царя і сумський полковник Кондратьєв Іван Андрійович, мабуть справляв тризну по своєму батькові – Андрію Герасимовичу, якого цар відправив зі своїм військом придушувати соляний бунт Булавінавського лише півроку тому, влітку 1708 року. Повстанці Гната Голого тоді оточили сумських козаків у глухому куті річок Осколу та Уразової і винищили 1200 сумців до ноги. 1200 козаків, як скло, на дно лягло, навіть вода у річках стала червоною від безвинної крові. А над мертвим полковником ще й познущалися. Тому й не брав участі Сумський слобідський козацький полк у Полтавській битві – його практично не було, свою битву він програв ще у містечку Уразове на кордоні нинішніх Белгородської та Луганської областей. Така трагічна сторінка нашої історії, про яку хочеться сказати словами В. Симоненка:

*І якщо впадеш ти на чужому полі
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.*

І дійсно, стоять верби і тополі над могилами наших земляків, які відшукали вже сучасні сумські козаки. І не лише тополі, а й дубові хрестинагадування. Навіть залізнична українська станція, що примикає до цих сумних місць, символічно називається Тополі.

Дивно, – думав Шевченко, – як доля грає людиною. Син дшителя Запорізької Січі Волконського стане молодим генералом Сергієм Волконським, героєм війни 1812 року, згодом декабристом, який відбуде 30 літнє заслання в Сибіру. Адо того у Сумах він був командиром 1-ї армійської бригади 3-ї уланської дивізії, штаб якої знаходився тут же 1816-1818 роках.

Князь Волконський добре знав і цінував сумських гусар, які разом з охтирцями відкривали парад переможців над Наполеоном у Парижі. Князь брав участь у викупі з кріпацтва М. С. Щепкіна. Разом зі своїм братом М. Г. Репніним-Волконським вони першими здали гроші на викуп Щепкіна, який потім три роки був кріпаком у нього. Щепкін розповідав Шевченку, як генерал С. Волконський приїздив із Сум в Ромни на Ілпінський ярмарок і там ходив у формі збирати гроші на викуп артиста Щепкіна з кріпацтва. Ось таку гучну історію має це маленьке місто Суми. Нині про ті далекі роки хіба що нагадує сучасним мешканцям Сум меморіальна дошка на розі центральної Соборної вулиці, яку охороняє скульптура славного сумського гусара. Все це, мабуть,

знав Тарас Григорович, коли проїжджав вулицями Сум 5 червня 1859 року, як і те, що саме Суми було рідним містом книготорговця І. Т. Лисенкова, який тут тримав книжну лавку, а потім подався до північної столиці і викупив у Шевченка право на друкування його «Кобзаря» та творів. Про це поет згадує в листі до Ф. Н. Корольова: «Заставила меня нужда... продажа издательских прав на «Кобзар» и «Гайдамаки» петербургскому книгопродавцу И. Т. Лисенкову (Лисенку). Лисенков выпустил новое издание приобретенных моих произведений под заголовком «Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки. Две поэмы на малороссийском языке Т. Шевченко. Новое издание (1844)». Сам Шевченко, звичайно уже не брав участі у цьому виданні, бо продав свої права. Проїжджаючи Лебединським трактом, звернув увагу на залишки козацького валу-укріплення, козацьку церкву українського бароко та ще майже цілий знаменитий Козацький перекоп, який відгороджував Сумську кріпость від Псла до Сумки-ріки. Непомітно пролинули дві-три години – і вже вони проїхавши Шпилівку, у сотенному містечку Ворожбі, звідки рукою до Лихвина – кінцевого пункту багатоденної подорожі. Правда деякі місцеві краєзнавці та біографи поета (Ю. Ступак) пишуть, що вони їхали не найкоротшим Лебединським шляхом, а чомусь щойно прокладеним Харківським – через Боромлю – Тростянець – Охтирку. Але ж то шлях, – іронізує лебединський краєзнавець і письменник Борис Ткаченко, – з Німеччини в Туреччину: Як на мене, найкоротший шлях до Лихвина – через село Сулу.

Деякі додумалися до того, що нібито в Сумах шляхи їх розійшлися: один поїхав на Лихвин, інший – на Лебедин (нібито Шевченко) до братів Залеських, з якими поет навіть не був знайомий. Отже, здоровий глузд твердить, що 5 червня опівдні вони були вже у Лихвині, бо 6-го числа за Шевченковими записами на офортах він повинен бути уже не в Лебедині, а їсти на березі Псла разом зі своїми побратимами козацький куліш, здобрений медовухою. Ну, як тут скрізь встигнути, як розповідають лебединські музейники, які вигадали, що він зразу заїхав на козацький куліш, бо, мабуть, був голодний як сто вовків, а потім наївшись – напившись та наговорившись від пуза завалився спати чи то біля вогнища прямо на березі Псла, чи заліз у якусь комору чи клуню, а може, й почвалав спати аж у хату садівника Петренка, а вранці подарував той офорт своєму варенушному архимайстрові Олексію Залеському, який нагадував своїм прізвисьмом Шевченкового друга на засланні поляка Броніслава Залеського. Шевченко так вчинити аж ніяк не міг. Правила хорошого тону-поведінки, а поет був вишуканим справжнім денді та вихованим великосвітським левом, що вільно й гідно почувався у будь-якому середовищі і, не зважаючи на титули й звання, не міг не віддати спершу повагу, як ведеться, господині мастку чарівній Наталії Олександрівні Хрущовій – доньці генерал-майора Олександра Григоровича Сомова, за наполяганням якої її чоловік Олександр Хрущов і запросив поета до свого маєтку.

Вона цікавилася літературою, мистецтвом, з глибокою приязню ставилася до творчості поета й художника Шевченка, була особисто знайома з видатними російськими письменниками: І. Тургенєвим, Я. Полонським, О. Плещєєвим та іншими, мала пристойну картинну галерею. Тож аж ніяк не могла вихована інтелігента людина(а Шевченко був саме таким) спершу наїстися каші чи козацького кулешу, напиться перцівки й ігноруючи хазяїв, які запросили його в гості, попхатися зразу спати в хатину невідомого кріпака садівника Денисенка, що стояла десь осторонь маєтка під солом'яною стріхою і з підсліпуватими вікнами. Таке подружжю Хрущових не могло приснитися і в дурному сні. Шевченка завжди радо приймали титуловані дворяни-поміщики: княгиня Вільхівська у своєму палаці «Версаль» у селі Мойсіївці (Черкаська область), де поет танцював у молодому запалі з родовитими княжнами та залицявся до Галини Закревської, бував у палаці-маєтку її чоловіка, нащадка гетьмана Розумовського, подовгу жив у маєтку князя й фельдмаршала М. Г. Рєпніна-Валконського, дружив з його дочкою княгинею Варварою, якій присвятив поему «Тризна», малював їх портрети. Пора вже давно нам відійти від штампів радянської епохи, коли поета малювали лише революціонером та непримиренним ворогом лібералів-поміщиків. Мов, він кріпацький син, а поміщики – гнобителі й провінційні сатрапи, хоч і дружив з ними.

Всі ці атрибути радянсько-комуністичної епохи не витримують будь-якої наукової практики сучасного шевченкознавства. Ось чому однією з найголовніших умов для кожного, хто починає знайомитися з життєписом великого Кобзаря, має стати критичне осмислення ставлення до різних уставлених догм, суджень та визнань стосовно його особи, і його творчості. Безпомічність в осягненні нашого генія привела до штампування спрощеного і значною мірою бутафорного образу Шевченка митця і людини. Не дивлячись на кріпацьке походження, через усю його біографію простежується унікальна риса вродженого аристократизму Т. Шевченка. Деякі говорять, що гостюючи у Хрущових, відмовився посилитися у панському будинку, а облюбував собі просту хату – у панського садівника-кріпака Денисенка на краю поміщицького обійстя, де й прожив декілька днів, спілкуючись з кріпаками. (П. Охріменко). Ця легенда про сільську хату серед простих людей, перегукується я з багатьма іншими.

У Гирівці поет теж мешкав, говорять, не у матері і Лазаревських, яку називав своєю матір'ю, а в коморі, бо його симпатії були до простого люду, оскільки народний співець всю душу оддавав кріпакам (Т. Шевченко в народній творчості с. 83) чи в палаці поміщика-мецената Тарновського у Качанівці, у покоях яких відпочивав, їв-пив з ними, писав свої твори, а не до курника чи до комори.

А тому раджу бізнесмену-меценату О. Костенку, володіє сучасним хутором-маєтком Хрущових у Лихвині не морочити собі голову: де стояла та

солом'яна хата кріпака-садівника, в якій ніби колись ночував сп'яна Шевченко, (а тоді вже поет не вживав, бо був хворий), яка десяток раз переносилась з місця місце. Колись-то там дійсно був примітивний музей його імені, а тепер геть уся давно розвалилася, а от відреставрувати ще збережений під бляхою цегляний – будинок-масток Хрущових – це діло, що вже й робить підприємець. У ньому відновити з нуля добротний сучасний музей поета, який жив там, творив, любив і поважав тих людей, що там проживали. Щоб музей міг приймати шанувальників Кобзаря не лише з району, області чи України, а й з близького та з далекого зарубіжжя, потрібна належна сучасна інфраструктура, над створенням якої і працює пан Костенко. Це – готельно-ресторанний комплекс, культурно-просвітницький, під'їзні шляхи-дороги, що ведуть до цих місць, де перебував на Сумщині поет. І, дай Бог, йому сил та здоров'я встигнути хоч щось зробити в цьому плані до 200-літнього ювілею з дня народження Великого Кобзаря. А робити там – ой як багато! До цього потрібно долучитися місцевій та обласній владі, громадськості села, району, бо Шевченко – поет національно-всенародний, це наша гордість і прапор. Тому нещодавно заступник голови міської держадміністрації Ігор Яговдик разом з громадськими організаціями розглянули проект підготовки та проведення Шевченкового ювілею в області, чого вимагає Указ Президента України. Науковій інтелігенції, шевченкознавцям слід всіляко допомагати цьому своєю компетентністю. Чекає наших рук і Шевченкова криниця, з якої пив чисту джерельну воду, і яка надихала поета на творчість, та багато інших об'єктів у Лихвині.

А поки що Шевченко з далекої дороги привів себе в порядок, сховався до криниці за водою, умився й переодягнувся. Подружжя Хрущових у просторому залі вже стіл накрили. За вечерею та розмовами намітили план перебування Шевченка: що він хотів би побачити і, почути, які малюнки чи поетичні твори хоче написати. А господиня не проти, щоб художник написав її портрет. "Але завтра нас чекає козацький куліш", – заявив господар. Він уже оповістив своїх знайомих в Лебедині. «Тож пора відпочити Вам, Тарасе Григоровичу, після далекої і важкої дороги. Для Вас ось Наталія Олександрівна уже й ліжко-постіль приготувала в окремій кімнаті, бо завтра зранку після сніданку їдемо по чудовій погоді на хутір Нови», – закінчив господар.

Ну, як тут йти кудись до хати садівника. Він, звичайно, зайде й до нього, полюбується садом, квітником, посидить на лавці під височенною сосною, яка й нині така струнка та пишна. Жаль, що біля неї немає відповідної таблички місцевих любителів природи. Зранку Шевченко уже на ногах, обійшов гору, на якій стоїть масток, випив прямо з цябрини холодної і такої смачної водиці, наче вдома побував, спустився до млина та ставка. Уже в голові намітив план для малюнків. А біля винного ошатного погрібка – літньої кухні господині, Шевченка вже чекають на сніданок. Приємно, що цей об'єкт майже

відремонтовано, правда в сучасному стилі з наміром приймати туристичні екскурсії. Готельний комплекс планується через дорогу у трьохповерховому будинку, який також буде відремонтовано, як і місце – гараж для автотранспорту.

Ось і пара тарантасів стоїть: один з начинкою для пікніка, в другій поїде Шевченко з Хрущовим. Гості із Лебедина у Нові вже виїхали-то борати Залеські, їх товариш лікар Одавченко та художник-аматор Отто Максимович Цеге фон Мантейфель, який згодом намалює картину «Пікнік» – своєрідний груповий портрет нових лебединських знайомих Шевченка. З усіма Тарас Григорович перезнайомився: хороші, чемні люди, справжні інтелігенти, з якими є про що порозмовляти, які уважно уміють слухати, особливо про селянську реформу, про необхідність відміни кріпацтва, якого в Європі не було. За кашоварінням та приємними відвертими розмовами час пройшов непомітно. Присіли коло багаття, кожен думав про своє наболіле, а воно – це земля і воля. На згадку про цей теплий дружній день Тарас Шевченеко і подарував свій офорт "Приятелі" старшому кашовару Олексію Залеському з відповідним написом на пам'ять.

На це місце кашоваріння пізніше двічі приїжджала група науковців – шевченкознавців, яку очолювала Лизавета Омелянівна Середа – перший організатор і директор Шевченківського музею спершу в Харкові, а потім у Києві, берегиня шевченківської спадщини у пошуках Кобзаревих реліквій. У Харкові, де вона працювала у науково-дослідному інституті шевченкознавства, директором тоді працював відомий історик Д. Багалій, а київську філію очолював професор Я. Дашкевич. Тоді і виник у неї з колегою Костенком створити музей поета. До речі, музей у теперішньому Лихвині також відновлює підприємець на прізвище Костенко. Так живе традиція лебединців. Отож про перший приїзд цієї комісії, яка була направлена в дорожній комітет Південно-Західних залізниць з повноваженнями збору перегляду і підбору експонатів до майбутнього музею Кобзаря, відомо, що вона всього за місяць це доручення виконала дуже фахово. Досліджуючи лихвинські малюнки Шевченка Л. О. Середа звернула увагу на те, що на одному з малюнків у Лихвині стоїть номер 5, а наступний іде уже під номером 9. А те, що було між ними, й хотіла знайти дослідниця, але, мабуть, воно зникло безслідно. Другий раз вона побувала у цих місцях з метою увічнення пам'яті Шевченка. Як розповідав голова місцевого колгоспу В. Улько та бригадир із хутора Пашкового П. Полив'яний, вона просила побудувати пам'ятний знак на тому місці, де у 1859 році друзі Тараса варили козацький куліш. Для цього дослідниця Л. Середа виділила певні кошти на придбання цегли для пам'ятного знаку, а також привезла невелике погруддя Шевченка, щоб його там установили. Ще до 70-х років минулого століття цей постамент, вірніше рештки його, ще стояв, а сучасні любителі природи і кашовари, скоріше кашоїди, розібрали його по цеглині для своїх казанів.

Сьогоднішні скоробагачки на тому хуторі побудували не дачі під соломою, як у того садівника Денисенка, а справжні палаци, що не поступаються вже й самому маєтку Хрущових. Пашкове село стало чомусь Патріотівкою, де сучасні патріоти типу В. Щербаня звели кінноспортивний комплекс з усією необхідною інфраструктурою, побудували там свої "хатинки" на зразок хатинок Л. Кравчука, де й відпочивають від своїх фінансових оборудок. Шевченківські місця, як і сам Тарас Григорович, їм по кумполу. Може, не тому що вони такі, а просто їх ніхто не навчив поважати і цінити своїх геніїв. А от проста селянська дівчина з Овлашів, що під Ромнами, чомусь цим переймалась усе своє життя. Вона розшукала також перше у світі мармурове погруддя Т. Г. Шевченка, яке замовив також виходець із Сум Олексій Алчевський і разом з донькою Христиною установили цей пам'ятник у саду своєї харківської садиби у 1899 році, бо попередники харківського міського голови Кернеса тоді не дали згоди поставити цей пам'ятник у центрі міста. Слава Богу, тепер там є величний пам'ятник Кобзарю, який закликав робити добро своєму народу.

Так закінчився другий день перебування Шевченка на Лебединщині. Друзі запрошують його до Лебедин, але в Шевченка – поета й художника є ще й свої творчі плани. 7 і 8 липня він попрацює ще тут, а 9 або 10 проїздом зможе відвідати й Лебедин, куди його відвезе сам Хрущов. А поки що поет любить з високого пагорба селом, яке притулилося біленькими хатинками по-під лісом над ставком. Рай та й годі, коли б не оця бідність, кріпацька неволя. Дивлячись на козака-нетягу, що йде попід горою завітчаним лугом-долиною зримо линути слова нової пісні:

*Ой, по горі роман цвіте,
Долиною козак іде Та у журби питається,
Де та Доля пишається?
Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздолі З вітром віється на волі?
Не там, друже-брате,
У дівчини, в чужій хаті,
У рушнику, та в хустині,
Захована в новій скрині.*

Та це ж пісня про самого себе, – промайнула в голові Тараса думка. Сів та й задумався, а потім намалював етюд "Дуб", пейзажний малюнок "У Лихвині". Зробив декілька замальовок та й поспішив до маєтку Хрущових, бо не любив запізнюватися ні на обід, ні на сеанс малювання портрета пані Наталії Олександрівни, яка вже давно чекає на нього.

Б. МАНЖЕЛА,
шевченкознавець.

